

JAARGANG 35 | NUMMER 2 | ZOMER 2024

Zoogdier

MAGAZINE VAN DE ZOOGDIERVERENIGING
EN NATUURPUNT

*Genieten en
leren op de
Zoogdierdag*

*IPBES over
invasieve
exoten*

*Kunstmatige
vliegroutes voor
vleermuizen*

Een laetvlieger gedood door
PUR. Foto Herma Atens

VLEERMUIZEN EN NA-ISOLEREN

Hoe maken we onze huizen natuurvriendelijk duurzaam?

Huizen zijn gemaakt door mensen en voor mensen. Maar als vleermuizen een deel van je huis in gebruik hebben genomen, kun je, wettelijk gezien, niet zomaar doen en laten wat je wilt met dat deel. Vooral spouwmuren, die sinds de jaren dertig van de vorige eeuw worden toegepast, bieden vaak een prima onderkomen voor vleermuizen. De wet zegt dat vleermuizen niet mogen worden gedood of verstoord en ook dat hun verblijfplaatsen niet vernield mogen worden. In de afgelopen twintig jaar heeft die bescherming geleid tot een woud aan regels, waardoor eigenaren op kosten worden gejaagd. Toch nemen populaties van een aantal soorten af. Wat is de weg vooruit?

TEKST PETER TWISK, ANNE-JIFKE HAARSMA EN PIET-JAN DIJKSTRA

Vleermuissoorten die in Nederland regelmatig spouwmuren gebruiken als verblijfplaats zijn de gewone, de kleine en de ruige dwergvleermuis, de laetvlieger, de tweekleurige vleermuis en de meervleermuis. Voor zover bekend maken de gewone grootoor- en de baardvleermuis maar weinig gebruik van spouwmuren. Over de populatietrends van genoemde soorten is weinig informatie beschikbaar, maar de beschikbare gegevens wijzen op een achteruitgang van meervleermuis (zie kadertekst) en laetvlieger. Van de gewone

dwergvleermuis, de algemeenste gebouw-bewonende vleermuissoort in Nederland, lijkt de populatie het wel goed te doen. Spouwmuren zijn vooral van belang voor gewone dwergvleermuis, laetvlieger en meervleermuis.

HEEL VEEL REGELS

Huizen worden bewoond door mensen, en soms ook door andere dieren, zoals vleermuizen. In Nederland wil men tegen 2030 een kwart van de 5 miljoen huizen

verduurzaamd hebben. Met name spouwmuurisolatie is populair.

De Omgevingswet schrijft voor dat we voldoende zorg in acht nemen voor in het wild levende dieren en nadelige gevolgen zo veel mogelijk moeten voorkomen. Als dit in redelijkheid niet mogelijk is, moeten die nadelige gevolgen ongedaan gemaakt worden. Deze vorm van bescherming heet passieve bescherming. Als er een kans is dat een ingreep een negatief effect heeft op beschermde soorten is een vergun-

ning nodig. De zorgplicht heeft onder andere geleid tot het opstellen van een vleermuisprotocol. Daarin staat in welke perioden van het jaar onderzoek naar vleermuizen uitgevoerd moet worden, inclusief de duur en het aantal ronden van dat onderzoek. Ook zijn er Kennisdocumenten opgesteld waarin beschreven staat welke maatregelen genomen moeten worden om het doden van vleermuizen en verlies van verblijfplaatsen te voorkomen. Voor zowel het onderzoek, de maatregelen als het aanvragen van een vergunning heeft een huiseigenaar advies van een deskundige nodig. Al met al leidt dit ertoe dat een huiseigenaar duizenden of soms zelfs tienduizenden euro's moet uitgeven. De kosten voor spouwmuurisolatie zijn vaak minder dan duizend euro. Uit een enquête gehouden op de landelijke vleermuisdag blijkt overigens dat ook vleermuisonderzoekers dit niveau van kosten voor een huiseigenaar niet reëel vinden.¹

CONFLICT

Uit het voorgaande blijkt dat de bescherming van vleermuizen en het isoleren van spouwmuur met elkaar conflicteren. Dit probleem speelt al zeker sinds 1982² en is door natuurbeschermers regelmatig naar voren gebracht³ (zie ook kader). Meermaals verschenen berichten over vleermuizen die wisten te ontsnappen, vaak nog met de isolatiebolletjes op het lijf vastgeplakt.^{4,5} Pas sinds 2023, door een beslissing van de Raad van State, kwam dit knelpunt breed onder de aandacht. De wettelijke bescherming, die al sinds 1973

bestaat, wordt nu strenger gehandhaafd. Dit heeft tot gevolg dat huiseigenaren hoge kosten moeten maken om spouwmuur te isoleren en dat het aantal isolatieopdrachten sterk afneemt.

SOORTEN MANAGEMENT PLAN

Een ontwikkeling die kan bijdragen aan het oplossen van het conflict tussen vleermuizen en spouwmuurisolatie is het werken via een Soorten Management Plan (SMP). In plaats van het huis van één eigenaar wordt een groot gebied, zoals een stad, onderzocht op vleermuizen en andere beschermde huisbewoners als huismus en gierzwaluw. Op basis van een plan met resultaten en maatregelen die negatieve effecten voorkomen wordt een vergunning verleend. In 2014 was Tilburg de eerste stad die zo'n plan liet opstellen, waarna verschillende gemeenten en woningcorporaties volgden. De kosten per woning worden daarmee veel lager. Dat vraagt echter veel menskracht, vooral als heel Nederland op die manier onderzocht moet worden. Op dit moment zijn er vrijwel zeker niet genoeg ecologen met kennis van zaken om al dat onderzoek uit te voeren. Bovendien is gemeente-breed onderzoek met de nu gebruikelijke methode naar onze ervaring slecht uitvoerbaar in plattelandsgemeenten, omdat daar veel gebouwen sterk verspreid liggen en ver van de openbare weg af staan. Dat maakt het opsporen van verblijfplaatsen van vleermuizen met detectors bijna onuitvoerbaar. Deze werkwijze lost dus niet alle problemen op die spelen rond vleermuizen en na-isolatie.

▲ Een laadvlieger bedekt met polystyreen korrels. Foto Ronald van Os

EFFECTIEF VERBLIJFPLAATSEN VERVANGEN

Een ander middel om het conflict op te lossen is het realiseren van vervangende verblijfplaatsen. Dat lukt momenteel nog onvoldoende: we weten wel dat vleermuizen graag woningen en andere gebouwen gebruiken als verblijfplaats, maar niet welke omstandigheden ze precies nodig hebben als er een vervanging geregeld moet worden. Ook weten we niet hoeveel tijd er nodig is voordat een vervanging in gebruik genomen is. Tezamen met de toename aan regels is er in de afgelopen twintig jaar een stroom aan maatregelen bedacht ter vervanging van vleermuisverblijfplaatsen. Er zijn eenvoudige en meerlagige vleermuis kasten die aan een gebouw opgehangen kunnen worden, enkelvoudige en schakelbare kasten die ingebouwd kunnen worden. Er zijn 'paalkasten' ontwikkeld die als een duiventil in een

▲ Kleine dwergvleermuizen in een spouw. Foto Jeroen van der Kooij

▲ Gewone grootoorvleermuis met polystyreen korrels op het lichaam. Foto Natasja Groenink

groene omgeving geplaatst kunnen worden en er zijn zelfs vleermuistorens gebouwd. Voor zover bekend worden deze voorzieningen echter zelden door dezelfde soort en voor dezelfde functie gebruikt als de te vervangen verblijfplaats. Vooral voor een minder algemene soort als de laatvlieger en een zeldzame soort als de meervleermuis tasten we hierover nog grotendeels in het duister. Dat kan ook betekenen dat bij ingrepen aan gebouwen waar die soorten bij betrokken zijn ‘de boel op slot gaat’ en deze gebouwen dus ook niet verduurzaamd kunnen worden.

DE SITUATIE VAN NA-ISOLEERDERS

De beslissing van de Raad van State over benodigd onderzoek naar vleermuizen voorafgaand aan het isoleren van spouwmuren heeft veel teweeggebracht in de

▲ Twee kleine en een grote vleermuiskast tegen een gevel. Foto Peter Twisk

isolatiesector. In de bouwwereld vormen de bedrijven die spouwmuren isoleren een aparte groep. Onder die bedrijven is het besef goed doorgedrongen dat meer rekening moet worden gehouden met vleermuizen. In het najaar, als het buiten koud wordt, krijgen ze normaal gesproken veel werk binnen. Sinds de uitspraak van de Raad van State is hun werk met zo'n 70% afgenomen. De Venin, de brancheorganisatie van isolatiebedrijven met 53 leden, zag dat er zeker tien bedrijven in het afgelopen jaar failliet gingen. En dat terwijl er enkele jaren geleden een flinke groei was als gevolg van regeringsbeleid. Door krapte op de arbeidsmarkt zullen mensen die hier werkten ook niet snel terugkeren. Herstel van de omvang van deze sector kan al gauw vijf jaar vragen. Dat draagt allemaal niet bij aan het streven van Nederland om in 2050 klimaatneutraal te zijn.

▲ Een grote ingebouwde vleermuiskast. Foto Peter Twisk

TASKFORCE NA-ISOLEREN EN PRE-SMP

Als gevolg van de uitspraak van de Raad van State ging in juni 2023 een Taskforce Natuurinclusief Isoleren van start. In deze taskforce zijn vertegenwoordigers van onder andere twee ministeries, provincies, de Zoogdiervereniging, SEVON, Vogelbescherming en van de beroepsvereniging van isoleerders aanwezig. Deze taskforce moet de impasse doorbreken die is ontstaan bij het verduurzamen van huizen. Onze indruk is dat deelnemers aan deze taskforce zich vol inzetten om de problemen op te lossen, maar dat dit desondanks veel tijd vergt. Ook hebben de provincies, met Utrecht voorop, het procedureel mogelijk gemaakt dat gemeenten via een pre-SMP gaan werken. Dat betekent dat op voorhand een vergunning voor werkzaamheden aan gebouwen wordt verleend onder de voorwaarden dat natuurvriendelijk wordt gewerkt en dat binnen twee jaar onderzoek wordt uitgevoerd en dat op basis daarvan een SMP wordt opgesteld. De auteurs

▲ Een vleermuis paalkast of ‘rocketbox’. Foto Peter Twisk

vragen zich af of dit op landelijke schaal haalbaar is en hiermee negatieve effecten voorkomen worden.

DE WEG VOORUIT

Dat bij het isoleren van spouwmuren een conflict met de bescherming van vleermuizen kon ontstaan was al lange tijd bekend. De huidige vertraging die is ontstaan bij het verduurzamen van huizen wijten de auteurs aan onbehoorlijk bestuur. Wij roepen overheden dan ook op tot daadkracht en effectief samenwerken om deze impasse te doorbreken. Wij denken dat de volgende stappen noodzakelijk zijn om recht te doen aan zowel de bescherming van vleermuizen als de ambities bij het verduurzamen van gebouwen:

- Op dit moment moeten eigenaren opdraven voor kosten die in feite collectief zouden moeten zijn. Onderzoekskosten moeten door overheden gedragen worden in plaats van door woningeigenaren. Een ontwikkeling die hierbij past is het werken via een Soorten Management Plan. Het Rijk stimuleert de ontwikkeling van SMP's met SPUK gelden.

▲ Tweekleurige vleermuis. Foto Erik Korsten

- Er is dringend behoefte aan methoden waarmee het gebruik van gebouwen door vleermuizen snel en met weinig menskracht kan worden vastgesteld. Als kansrijk zien wij het nauwkeurig inspecteren van gebouwen op sporen en het verzamelen van (e)DNA in gebouwen. Het moet mogelijk zijn beide methoden binnen enkele maanden te valideren en in een protocol te vatten zodat ze op grote schaal toegepast kunnen worden. Door de RVO en het ministerie van LNV zijn hier nu ook diverse stappen voor gezet. De informatie die hiermee verkregen wordt kan onderdeel worden van een SMP;

- Het is dringend noodzakelijk kennis bijeen te brengen over de omstandigheden (temperatuur, volume, toegang e.d.) die nodig zijn voor kraamverblijfplaatsen, onder andere van laatvlieger, meervleermuis, baardvleermuis en gewone grootoorvleermuis. De auteurs verwachten dat ook het landschap rond zulke verblijfplaatsen een grote rol speelt.
- De verblijfplaatsen van laatvlieger, meer-, baard-, kleine dwerg- en tweekleurige vleermuis zijn vaak moeilijk te lokaliseren. Telemetrisch onderzoek van deze dieren is hiervoor nu de meest geschikte methode, vooral in plattelandsgemeenten. Zeker in gebieden waar

▲ Deze laatvlieger heeft contact met isolatiemateriaal overleefd. Foto Marlies Testroote

het voorkomen van deze soorten (meer dan incidenteel) bekend is heeft gebruik van deze methode een aanzienlijke meerwaarde. Het is zeer geschikt om de netwerken aan verblijfplaatsen in kaart te brengen en kan het beste op provinciale schaal worden ingezet.

- woningen die nu door de hiervoor genoemde soorten als verblijfplaats gebruikt worden, moeten deze functie blijven vervullen totdat volwaardige vervanging van een verblijfplaats gerealiseerd en in gebruik genomen is door de doelsoort. In de omgeving van bekende woningen moeten qua bouw vergelijkbare woningen op dezelfde manier behandeld worden. Gelet op de doelstelling om in 2050 klimaatneutraal te zijn en per jaar 5% van woningen verduurzaamd wordt moet dit ecologisch verantwoord kunnen.
- De auteurs vinden dat eigenaars van zowel bekende vleermuiswoningen als te behouden woningen in de omgeving een vergoeding moeten kunnen ontvangen van de overheid van kosten voor bescherming van vleermuizen.
- Door veranderingen aan woningen zijn vleermuizen waarschijnlijk uit delen van Nederland verdwenen. Hier is passieve bescherming via verbodsbepalingen niet voldoende, maar is actieve bescherming nodig. Door in die delen van Nederland, en vooral in kleine, groene gemeenten, gericht verblijfplaatsen te realiseren in gebouwen kan worden bijgedragen aan herstel van populaties.

EEN VOORBEELD: DE MEERVLEERMUIS

Een van de soorten die gebouwen als verblijfplaats gebruiken is de meervleermuis. Dit is een soort die grote kolonies kan vormen, vooral in woningen die in de jaren 1970 zijn gebouwd. Verblijfplaatsen bevinden zich vaak in spouwmuren. Per kraamgroep wordt een netwerk van ongeveer zeven verblijfplaatsen gebruikt. De dieren kunnen zich, in geschakelde huizen, tientallen meters verplaatsen op zoek naar de meest geschikte temperatuur. Zoals de naam al aangeeft, bestaat het voedselgebied voornamelijk uit groot open water. De meervleermuis komt in Nederland en Vlaanderen vooral in de waterrijke provincies voor. Tussen 1994 en nu is er veel onderzoek gedaan naar deze soort. Tellingen die zijn uitgevoerd laten in die periode een afname zien van ruim 12.000 naar 8.000 dieren. Ook is de groeps grootte teruggelopen van ongeveer 130 naar

gemiddeld 85 dieren per groep en verhuizen de dieren vaker. In kleine gemeentes lijkt de soort verdwenen, de betreffende kolonies zijn gefuseerd met die in grotere steden. In het verleden legden meervleermuizen ongeveer 6 kilometer af naar voedselgebieden, nu is dat vaak 15 kilometer of meer. De dieren moeten dus verder vliegen voor hetzelfde voedsel. Woningen zijn nu vaak minder optimaal voor de meervleermuis, met waarschijnlijk een verlaagd reproductiesucces tot gevolg. De auteurs wijten de afname van de populatie meervleermuizen in Nederland in zeer grote mate aan het renoveren en isoleren van woningen, waardoor verblijfplaatsen verdwijnen of minder geschikt zijn voor deze soort. In 2023, het Jaar van de Meervleermuis, is heel veel aandacht besteed aan deze soort en is geprobeerd de afname te stoppen.

▲ Meervleermuis. Foto Ivar Vleut

PETER TWISK en ANNE-JIFKE HAARSMA werken beide als zelfstandig als ecooloog, ANNE-JIFKE is tevens bestuurslid van stichting SEVON. PIET-JAN DIJKSTRA is bestuurslid van de Venin, de branchevereniging van erkende isolatiebedrijven in Nederland.

ZOOGDIER
DIGITAAL